

Јелена Вукојевић
Филозофски факултет,
Универзитет у Београду
jesavukojevic95@gmail.com

811.124.2'373.612.2
821.124.2.08-22

Температурне метафоре у римској комедији*

Апстракт: Циљ овог рада је анализа фигуративне употребе температурних термина у латинском језику. У оквиру овог истраживања посебна пажња је посвећена метафорама у римској комедији, која је хронолошки први књижевни корпус и по својој природи веома склона фигуративном језику. Притом, метафоре топлог и хладног понајвише описују веома снажна осећања, губитак контроле, досаду и незаинтересованост — честе појаве у комичкој обради.

Кључне речи: метафора, римска комедија, температура, топло и хладно

Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic verbi translatio instituta est inopiae causa, frequentata delectationis.

(Cic. *De orat.* 3. 155)

Наиме, као што су се људи испрва одевали ради сузбијања хладноће, а касније је одећа служила и као украс и обележје угледа, тако се и метафорична употреба речи развила услед лексичке сиромашности, а усталила се захваљујући задовољству које је причињавала.

Увод

Док листамо Ћосића, имамо јасну представу шта су ситне ватрице које силазе низ Симкино лице и завршавају на њеном крилу, и не збуњује нас надмоћна хладноћа коју Селимовић приписује својој јунакињи.¹ Овакве трансформације дословних значења појединих израза и одступање

*Чланак је делимично настао као резултат рада на пројекту Археолошка култура и идентитет на западном Балкану, бр. 177008, финансираном од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

¹ Ćosić 1954, 43: Неколико ситних ватрица силази јој низ лице и капље у крило.

Selimović 1972, 43: Изненадила ме њена самосвјесност, њена надмоћна хладноћа, њено потпуно владање собом.

од устаљене употребе да би се постигао жељени ефекат и упечатљивије пренела порука, дубоко су укоренењени у свакодневном говору, а слобода ових одступања не представља препреку у разумевању ни у књижевном регистру. Ово је универзална појава у језику па је срећемо и у класичним језицима.

У првом плану овог истраживања су метафоре у хронолошки најранијем књижевном корпусу — римској комедији. Сама природа популарне комедије налаже да њен језик треба истовремено да буде и довољно познат и довољно оригиналан, па су аутори вероватно експериментисали са постојећим метафорама. Будући да је корпус велик (у Теренцијевом случају, комплетан), може се узети као репрезентативни узорак.

Осим тога, Теренције је главни извор за *sermo familiaris* и за формирање представе о метафорама које су биле део свакодневног говора образованих Римљана — колико год прилагођеног књижевном и сценском формату.² Теренције је такође пажљиво бирао начин изражавања који ће приписати својим ликовима како би и сам језик послужио као средство ближег представљања карактера и имагинативности ликова на сцени.³

Са друге стране, Плаут пружа обиље разноврсних, сликовитих примера прожетих великом дозом хумора, али и оригиналности. Ако узмемо уобзир то да је римска комедија најранији сачувани корпус и да поуздано знамо да су класични аутори имали прилике, а и обавезу, да читају Плаутова и Теренцијева дела, метафорика латинског језика из доба његовог књижевног врхунца у значајној мери се мора ослањати на комедиографску традицију. Разумевање креативних иновација и слика у комедијама омогућава нам да боље разумемо ток мисли не само аутора него и његове публике. То нам даље пружа прилику да кроз промене у фигуративној употреби речи пратимо могуће правце развоја перцепција античког човека.

Место метафоре у језику

Процес мисли човека и заједнице којој припада је неодвојив од језика. Језик живи заједно са својим говорницима и подлеже многим променама. Један од делова језика који се непрестано и највише мења јесте његов вокабулар.

Вокабулар неког језика формира се из разних разлога и на више на-

² Fantham 1972, 3–4.

³ Arnott 1970, 38.

чина. Поред увођења нових речи за нове појаве — новокованице (неологизми) или позајмљенице (калкови) — вокабулар се мења и померањем значења постојећих термина. Тада на сцену ступају, поред осталог, метафоре и метонимије.

У најуопштенијем смислу, метафора је било који вид замене једне речи другом или идентификовања једне ствари, концепта или особе другим појмом.⁴ Примера ради: дете вам је прави анђеоло, she devoured his last book, cet homme est un vrai renard. Овакво схватање метафоре и њених функција видимо још у античким терминима који за њу — метафора и *translatio*: суштина је, дакле, у „пренесеном“ значењу. Поред тога, речи у стандардној употреби су описиване помоћу придева *proprius* и *nativus*, „примерен“, „прирођен“, а метафоре помоћу *improprius*, *alienus*, *trahalicus*: „непримерен“, „одрођен“/„отуђен“, „пренесен“.⁵ Иста је ситуација била и у грчком језику: κύριος, οἰκεῖος („властити“, „домаћи“) наспрам ἄκυρος, ἀλλότριος, ξενικός („туђ“, „стран“).

Метафора омогућава да економичније поступамо са речима. Захваљујући њој једну реч можемо употребити на различите начине, мењајући њену примену, притом обогаћујући речник језика. Још је Цицерон приметио да метафоре могу да допринесу економичности језика:

Nonnumquam etiam breuitas translatione conficitur, ut illud 'si telum manu fugit'. Imprudentia teli missi breuius propriis uerbis exponi non potuit, quam est uno significata translato. (Cic. *De Orat.* 3.158)

Каткад се метафорама постиже и концизност, на пример – „ако се стрела отме из руке.“ Нехотице испаљен хитац се помоћу речи у изворним значењима не може изразити концизније него што је то представљено једном речју у пренесеном значењу.⁶

Неке од метафора се одрже и устале у стандардном језику. Друге се користе повремено и недоследно прилагођавају разним ситуацијама. Код веома распрострањених и уходаних метафора временом се заборави почетна идеја на којој је засновано пренесено значење. Те „мртве метафо-

⁴ Abrams 2011, 97.

⁵ Varro, *Ling.* 6.55, *Sen. De Ben.* 2.34.2.

⁶ Ако није другачије назначено, сви преводи извора су моји.

ре“ постају природни и немаркирани делови језика.⁷

Ова појава је пратила развој метафора и сличан проблем разграничавања порекла метафора и метонимија постојао је и у антици.⁸

Harum omnium denominationum magis in praecipiendo diuisio quam in quaerendo difficilis inuentio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poetarum et oratorum, sed etiam cottidiani sermonis huiusmodi denominationum.

(*Rhet. Her.* 4.43)

Теже је направити јасну поделу свих ових метонимија при објашњавању него пронаћи примере за њих јер су овакве метонимије свеприсутне у језичком узусу и то не само код песника и беседника него и у свакодневном говору.

Цицерон нас обавештава да је метафора служила и „за појашњавање, украшавање говора и обогаћивање израза“ (*ad inlustrandam atque exornandam orationem*, Cic. *De orat.* 3.152). По Аристотелу, метафора уједно открива невидљива сагласја међу разнородним стварима и појавама. Као особина песничког генија која се не може научити, метафора предводи интуитивну спознају подударности која поспешује учење и обогаћује увид (*Arist. Poet.* 1459a).

У традиционалним погледима на метафору, попут Ричардсовог, наглашава се принцип аналогije као предуслов за разумевање метафоре.⁹ Ричардс је у каснијим радовима модификовао своје гледиште и почео да наглашава сплет елемената који производе метафору: када употребљавамо метафору, имамо две идеје о различитим стварима које делују заједно и подржаване су једном речју или изразом чије је значење резултат њиховог узајамног деловања.¹⁰ Он уводи и два нова термина за две компо-

⁷ О односу метафоре и метонимије расправља се још од античких времена. Према једном модерном схватању, метонимија је, попут метафоре, изражајно средство самог језика и његових могућности. Зато метонимија оживљава и освежава језик као да га поново твори јер открива увек нове могућности логичке зависности и повезаности појмова и предмета. Од метафоре метонимија се разликује по томе што је њен *tertium comparationis* логичке природе. (Речник књижевних термина, 1985. стр. 431, s.v. метонимија). Дакле, метафора зависи од сличности, док метонимија почива на логичкој вези.

⁸ Детаљан преглед античког схватања метафоре, њене функције и начина употребе на примерима из корпуса, на који се ослањају одељци о метафори у класичним језивцима из овог рада, дао је Zanker 2017.

⁹ Ogden, Richards 1923, 213.

¹⁰ Richards 1936, 93.

ненте метафоре: „садржај“ (енг. *tenor*) или основну идеју и „средство“ (енг. *vehicle*) или „позајмљену идеју“, то јест оно са чиме се *tenor* пореди.¹¹ Примењено на већ споменуте примере, то би изгледало овако: дете (*tenor*) вам је прави анђео (*vehicle*); *she devoured (vehicle) his last book*, док је *tenor* читање; *cet homme* (или пре његова ћуд — *tenor*) *est un vrai renard (vehicle)*.

Метафора је несумњиво један од најдоминантнијих механизма у језику јер дозвољава неограничени број парафраза.¹² Ову су чињеницу приметили још антички филозофи и, последњих деценија, темељно је документовано кроз истраживања заснована на когнитивистичком принципу. Овај приступ метафоре схвата као смисаоне целине којима конкретне појаве из свакодневног живота прелазе у домен који не можемо одмах разумети услед његове апстрактне природе. Наше искуство са материјалним стварима, па и нашим телима, пружа разноврсна полазишта за онтолошке метафоре, то јест могућност да на догађаје, дешавања, емоције и идеје гледамо као на нешто опипљиво.¹³ Језичке метафоре чине концептуалне метафоре очигледним, допуштају да проникнемо у метафоре у мишљењу. Метафора је стога лингвистички, концептуални, социо-културни, неуролошки и телесни феномен.¹⁴

Једна од основних улога метафоре препозната је још у антици: дати старо име новом садржају, односно искористити постојећу реч за до сада неименовани појам или исказати нешто већ познато на нови начин. И Аристотел и Цицерон описују метафору као одећу; У Цицероновом делу О говорнику Крас говори како је метафора, попут одеће, превазишла своју првобитну намену, а Аристотел у Реторици истиче да метафора мора бити подесна.

Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic verbi translatio instituta est inopiae causa, frequentata delectationis.
(Cic. *De orat.* 3. 155)

Наиме, као што су се људи испрва одевали ради сузбијања хладноће, а касније је одећа служила и као украс и обележје угледа, тако се и метафорична употреба речи развила услед лексичке сиромаш-

¹¹ Ibid., 96.

¹² Koen 1986, 124–125.

¹³ Lakoff, Johnson 1980, 25.

¹⁴ Kövecses 2005, 8–9.

ности, а усталила се захваљујући задовољству које је причињавала.

δεῖ δὲ καὶ τὰ ἐπίθετα καὶ τὰς μεταφορὰς ἀρμοττούσας λέγειν. τοῦτο δ' ἔσται ἐκ τοῦ ἀνάλογον: εἰ δὲ μὴ, ἀπρεπὲς φανεῖται διὰ τὸ παρ' ἄλληλα τὰ ἐναντία μάλιστα φαίνεσθαι. ἀλλὰ δεῖ σκοπεῖν, ὡς νέφ φοινικίς, οὕτω γέροντι τί (οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ πρέπει ἔσθῆς). (Arist. *Rhet.* 1405a 9–10)

Μεταφορε, попут епитета, треба да се слажу са појмом који означавају. До тога ће доћи ако следимо принцип аналогije. У супротном, њихова неадекватност ће доћи до изражаја јер су супротности најочљивије када су једна до друге. Треба се запитати шта одговара старцу као гримизни огртач младићу (јер исти комад одеће не пристаје обојици).

Како човек себе ставља у први план и све посматра из своје перспективе — као и на примеру одеће — у многим језицима најчешће су метафоре засноване на људском телу и деловима тела, као и чулима и осећањима: најлакше је апстрактне или потпуно нове појаве представити кроз нешто што нам је већ познато. Најпознатије и најпродуктивније међу телесним представама у латинском језику и антици уопште су метафоре државе као тела и организма, и писаног текста као тела, па и скупа делова тела (нпр. *caput, corpus, membrum, pes*).¹⁵

Уз то, веома распрострањене метафоре су оне које су у вези са нашим чулима: вид, слух, укус, додир, мирис.¹⁶ Тако нам Цицерон говори о дословном „предочавању“ (*omnia ante oculos vestros proponite, Balb.* 65.2), о „изоштреним“ и „затвореним“ ушима (*quod tritas auris haberet, Fam.* 9.16; *cuius autem aures clausae veritati sunt, Amic.* 90.1), о „завршној руци“ при писању (*manus extrema non accessit operibus eius, Brut.* 126.6) и мирису диктатуре (*est non nullus odor dictaturae Att.* 4.18). Са друге стране, Плаут замишља говор као нешто што се може дословно окусити (*gustare ego eius sermonem volo, Most.* 1063).

Коначно, једна нарочита врста метафора која се развила на основу чудне перцепције јесу температурне метафоре. О температури као интуитивно врло корисној сфери за широк спектар метафоричких употреба

¹⁵ Most 1992 анализира текст као тело (за списак делова тела в. нап 116); о држави као телу, в. нпр. Нау 2016 (код Ливија), Serafim 2019 (код Тукидида). О метаболизму и телесним течностима као метафори моралних притисака у грчкој трагедији, в. Vidović 2021 .

¹⁶ Метафора укуса је јако рано потврђена и имала је занимљив развој у латинском језику. Јако лепо је то представљено код Gigante 2005 и Gowers 1993, 40–9.

довољно сведочи и то што се Цицерон послужио телесном температуром као метафором за сам појам метафоре (*De Orat.* 3.155, в. горе).

Температурне лексеме

Појам температуре у латинском лексикону пружа нам драгоцене информације о односу између лексичке структуре и когнитивних критерија на којима се та структура заснива. Лингвистички подаци пружају нам увид у то како су говорници доживљавали температуру и разумевали њене ефекте. Лексеме могу да пренесу исте вредности било да се ради о објективној или субјективној температурној скали. Говорникова перцепција људског тела и људско тело као основна референтна тачка и мерило утичу на ове семантичке феномене. Свака употреба температурне лексеме обојена је говорниковим личним доживљајем, који опет може зависити од спољашњег окружења (клима, подручје, доба дана или године...) и/или његовог физичког стања, здравља, телесне температуре.

Именице које означавају температуру у латинском језику по правилу спадају у посебну групу именица на *-or*. Овај суфикс указује на то да се ради о природном и физичком процесу који је ван човекове контроле.¹⁷ Поред тога, овај суфикс најчешће описује појаву која се може опазити једним од пет чула: мирис – *foetor, nidor, putor, rancor*; укус – *amaror, sapor*; додир – *acror, aequor, umor*; вид – *candor, color, nitor, rubor, splendor, viror*; слух – *clamor, fremor, rumor, stridor*...

Када се односе на нешто неживо, именице на *-or* често означавају распадање материје, погоршавање стања.¹⁸ Када су у питању људи, најчешће означавају поремећаје или патолошка стања. Лоше стање које суфикс повлачи за собом није у романским језицима наслеђено из латинског са самим суфиксом. У латинском је то последица стварања нових група лексема повезаних заједничким ванјезичним својствима и когнитивним критеријима.¹⁹

Именице на *-or* користе се да опишу непожељна стања ствари/околности, независно од тога да ли се ради о спољашњој или унутрашњој температури. Један од примера можемо уочити код Плаута, где говорник

¹⁷ Одељци о именицама са суфиксом *-or* и значењима која су условљена овим суфиксом су написани ослањајући се у великој мери на Quellet, 1969.

¹⁸ О именицама на *-or* које означавају добре или неутралне околности, нпр. *honor, candor, color* види Quellet 1969.

¹⁹ Fruyt 2013, 5.

описује безнадежну ситуацију у којој се налази и користи три именице на *-or* у низу:²⁰ *algor, error, paucior me omnia tenent* (Pl. *Rud.* 215). Све ове именице исказују немоћ, а *algor* се схвата као осећај хладноће услед изузетно великог страха. У латинском језику екстремно високе и ниске температуре служиле су да се изразе неповољне околности, док су умерена топлота и хладноћа имале позитивну конотацију.

Три су главне коренске основе за температуру у латинском: *cal-* за топлоту, *tep-* за умерену температуру и *frig-* за хладноћу. Потреба за прецизним изражавањем различитих јачина температуре у свакодневном животу условила је развој група лексема сваког од три главна корена. Те лексеме су организоване у подсистеме који су уређени на сличан начин, са неким видљивим паралелама.

Табеларни преглед лексема изведених од коренских основа *cal-*, *tep-*, *frig-*

Корен	<i>cal-</i>	<i>tep-</i>	<i>frig-</i>
придев	<i>calidus</i>	<i>tepidus</i>	<i>frigidus</i>
сложени придев	<i>calorificus</i>		<i>frigorificus</i>
прилог	<i>calide</i>	<i>tepide</i>	<i>frigide</i>
именица	<i>calor</i>	<i>tepor</i>	<i>frigus</i>
именица (прекл.)	<i>caldor</i>		<i>frigedo</i>
именица (покл.)	<i>caldor</i>	<i>tepiditas</i>	<i>frigor</i>
именица (дем.)			<i>frigusculum</i>
поименичени			<i>frigida</i>
придев	<i>calidum</i>		<i>frigidum</i>
технички термин	<i>caldarium</i>	<i>tepidarium</i>	<i>frigidarium</i>
глагол стања	<i>calere</i>	<i>tepere</i>	<i>frigere</i>
прелазни глагол		<i>tepidare</i>	
деноминативни			
глагол			<i>frigidare (re)frigerare</i>
инкохативни			
глагол	<i>calescere</i>	<i>tepscere</i>	<i>frigescere</i>
прелазни			
каузативни глагол	<i>calefacere</i>	<i>tepefacere</i>	<i>frigefacere</i>

²⁰ Емфатични триколон са хомојотелеутоном један је од Плаутових уходаних потеза. Пример употребе за наглашавање негативне конотације је *Per.* 410–11: *procah, rapax, trahax — trecentis versibus | tuas impuritas traloqui nemo potest.*

партицип			
перфекта			
каузативног глагола	<i>calefactus</i>	<i>tepefactus</i>	<i>frigefactus</i>
пасивни облик			
каузативног глагола	<i>calefieri</i>	<i>tepefieri</i>	
фреквентатив			
каузативног глагола	<i>calefactare</i>	<i>tepefactare</i>	<i>frigefactare</i>

Полазишта за пренесено значење

Предуслов за грађење метафоре је паралела која се може повући између конкретног полазишта и апстрактног домена који покушавамо да разумемо и изразимо. Дакле, нематеријалне ствари са којима се сусрећемо интерпретирамо помоћу нечега јасно уочљивог и оно што је мање јасно дефинисано помоћу нечега што искуствено јасно можемо разграничити.²¹ Температурне појаве су универзалне и лако се опајају. Њихова концептуализација, међутим, укључује сложену интеракцију између спољних околности, телесног искуства и субјективне процене. Речи које из овог семантичког поља су фреквентне, што проузрокује семантичко ширење на друге домене.

Свакодневно искуство као интуитивно полазиште за грађење метафора омогућава различите правце ширења изворног значења и стварање нових метафора на темељу постојећих. Такав случај имамо код Плаута са глаголом *fovere*. Апстрактно значење глагола се развијало ка когнитивној сфери и Плаут га користи да опише дуто и предано размишљање.

*Quam magis in pectore meo foveo quas meus filius turbas turbet,
quam se ad vitam et quos ad mores praecipitem inscitus capessat,
magis curae est magisque adformido, ne is pereat neu corrumpatur.*
(Pl. Bacch. 1076-8)

Што ми више на срцу лежи какве мој син мућке мути, у какав се начин живота из незнања стрмоглаво упушта, то ме више обузимају брига и страх да не настрада и да се не исквари.

У једном од првих значења која прелазе из сфере дословног ка метафоричном *fovere* означава начин на који се кокошке брину о својим

²¹ Lakoff, Johnson 1980, 59.

јајима док се не излегу.²² Цицерон објашњава како кокошке штите пилиће, покривају их крилима и тиме их греју како им хладноћа не би нашкодила:

Iam gallinae avesque reliquae et quietum requirunt ad pariendum locum et cubilia sibi nidosque construunt eosque quam possunt mollissime substernunt, ut quam facillime ova serventur; e quibus pullos cum excuderunt, ita tuentur, ut et pinnis foveant, ne frigore laedantur, et, si est calor a sole, se opponant; (Cic. Nat. deor. 2.129)

Корисно је приметити да то што је Плаут употребио ову метафору бриге и посвећености не спречава да се глагол касније употреби и дословно.²³

Интензитет емоција

Речи које се користе да означе првенствено температуру, поред примарних референтних значења топлотног стања, кроз историју су почеле да се употребљавају метафорично, посебно да означе разне аспекте и нивое људских осећања, интеракција и црта личности. Ова појава је честа у светским језицима, а постоје и примери потпуно паралелног садржаја и средства у међусобно несродним језицима.²⁴

Веза између емоција и температуре коже је стварна и заснована на искуству. Људи осећају топлоту када су им емоције узбуркане и када су блиски с другим људима, као и током интимног односа. Постоји и концептуална повезаност између хладноће и недостатка осећаја. Како су хладни објекти по правилу неживи — нпр. гвожђе или камен, насупротив дрвету — тако се грубост или безосећајност конципира као хладноћа. Један од импулса ка оваквој материјализацији апстрактног појма је што то омогућује да се он класификује, квантификује и анализира у датом

²² Глагол *fovere* је у овој употреби потврђен током целокупног развоја латинског језика: Coll. *De re rust.* 8.5.15, *Ov. Fast.* 4.695–8, *Petr. Sat. frag.* 26.6.

²³ Такође, овај глагол је преко медицинског контекста и лечења постављањем топлих облога на оболели део тела развио и значења „неговати“, „третирати“: *Sen. Ep.* 7.68, *Id.* 21.7, *Plin. Nat.* 28.50.183, *Juv.* 6.468.

²⁴ Widespread idioms are idioms that — when their origins and particular cultural and historical development is taken into account— have the same or a similar lexical structure and the same figurative core meaning in various languages, including geographically distant and genetically unrelated languages. Piirainen 2012, 62.

контексту.²⁵ Температурна скала је, дакле, својеврсни инструмент за мерење осећања: рецимо, љубоморе и беса; хладноћом се пак мери степен незаинтересованости, и оперише такорећи „испод нуле“.

Бес

У латинском језику распон емоционалних и физиолошких стања које укључују претерано узбуђење, попут беса или либида, описује се терминима топлоте. Ова веза је интуитивна, утолико што се ова стања физички манифестују кроз повећану телесну температуру. Са друге стране, могуће је да је развоју ове метафоре допринео и (дословно) спољни фактор: потенцијално штетан утицај бурних и неконтролисаних осећања се тако могао повезати са глаголом који је најпре означавао последице пожара, који је изузетно тешко контролисати и који је подједнако разоран. У римској комедији има неколико илустративних примера поистовећивања беса са ватром и пожаром.

*Le. Qui latera conteram tua, quae occalluere plagis.
abscede ac sine me hunc perdere, qui semper me ira incendit,
cui numquam unam rem me licet semel praecipere furi,
quin centiens eadem imperem atque ogganniam.*
(Pl. Asin. 419–422)

Има да ти скинем с леђа ту кожу окорелу од удараца!
Склони се и пусти ме да га убијем. Сваки пут ме разјари;
Овој лопурди никад не може једном да се каже нешто
него по сто пута једно те исто наређујем и кевћем.

Nimis sermone huius ira incendor.
(Pl. Pseud. 201)

Ух, полудећу од беса што га слушам!²⁶

*Ca. propius obsecro accedamu', Sostrata. Ge. ah
me miserum, vix sum compos animi, ita ardeo iracundia.*
(Ter. Ad. 309–10)

Кантара: да приђемо ближе, Сострато, молим те.
Гета: Е јадан ти сам, једва господарим
собом — тако пламтим од беса.²⁷

Теренције задржава исту метафору али поређење са пожаром делује

²⁵ О емоцијама као нечему што се креће и објектима које поседујемо више код Fedriani 2011.

²⁶ Сви преводи Плаутовог Лаже су из превода Војина Недељковића (1995).

²⁷ Сви преводи Теренција су из превода Владете Јанковића (1978).

као Плаутова интервенција. Сliku пожара коју у човеку изазива бес имамо сачувану и код Менандра: κόπτωμεν οὐτω τὰς θύρας, αἰτῶμεν, ἐπιφλέγωμεν („Онда ћемо лупати на врата и зановетати, док га не избезумимо“ *Dysc.* 899).²⁸ Тако је могуће и то да је он био један од директних узора за ту метафору у римској комедији.²⁹ Какво год било порекло, ова метафора се успешно развијала у латинском језику и сличних примера има и код прозних писаца.³⁰

Будући да се бес у метафорама идентификује са топлотом, овом осећању се додељују и особине других материја које се јављају при повишеној температури. Тако бес може попримити особине течности које кључају. Наспрам метафоре са кључањем која описује бес веома великог интензитета стоји метафора која помоћу хлађења означава одсуство или смиривање беса.³¹

quom fervit maxime, tam placidum quam ovem reddo.

(Ter. *Ad.* 534)

Кад буде највише беснео, смирићу га да буде као јагње.

Љубав и страст

У другу групу осећања која се редовно описују појмовима који означавају високу температуру спадају љубав и страст. Ова употреба је због саме тематике комедија, као и њене програмске склоности ка претеривању, веома распрострањена. Сличан речник касније користе елегијски песници,³² а опстаће и у класичној римској прози. Код Менандра се речи које су у вези са топлотом и ватром нису користиле у еротском контексту — колико се то барем може закључити на основу

²⁸ Прев. Јанковић 1987.

²⁹ Сличан пример налазимо и у једном Цецилијевом фрагменту: *Nunc enim demum mi animus ardet, nunc meum cor cumulatur ira* (ap. Cic. *Cael.* 37).

³⁰ Са пожаром су писци веома често поредили и снажну страст: Pl. *As.* 919 *ex amore tantum est homini incendium*, Cat. 64. 19 и 253 *incensus amore*, Verg. *Aen.* 2.343 *insano amore incensus*, Id. 3.298 *miroque incensum pectus amore*, Sen. *Ag.* 19 *Amore incensus furit*, Tac. *Ann.* 4.3.10 *hanc ut amore incensus adulterio pellexit*.

³¹ Ова врста метафора и слика је на идентичан начин распоређена у бројним светским језицима: boiling with rage, bouillir de colère, βράζω από θυμό; keep cool/cool down, garder son sang-froid, διατηρώ την ψυχραιμία μου.

³² Више о овоме код Pichon, 1902. За утицај комика на елегију, в. Konstan 1986.

фрагментарно сачуваног корпуса.³³

Код Теренција имамо један упечатљив пример. Младићу је стало да буде са девојком у коју је заљубљен и обраћа се свом робу за помоћ. Роб износи планове којима може добити све што жели, али је младић неодлучан јер се са његовим осећањима коси то што није спреман на неопходан ризик. Међутим, када роб одустане од убеђивања, младић га усрдније него пре моли да му помогне јер је љубав у њему надвладала предострожност. Унутрашњу борбу у којој љубав тријумфује Теренције представља једном речју.

Concaluit

(Ter. *Heaut.* 349)

Прокључала љубав!

Поистовећивање љубави и топлоте је била позната слика. Упркос концизности, ова слика показује најпре да су осећања била топла, тј. јака, али да је страх, који се у човеку описује хладноћом (в. ниже), спречавао младића да донесе одлуку. Неизбежни сукоб осећања у њему Теренције сумира тако што нам каже да је у младићу превладала топлота.

Плаут, у свом маниру, уобичајену метафору користи на шаљив начин, тиме што је заправо враћа у дословну употребу: сузе локализују дословни пожар у срцу да не би изгорела глава.³⁴

si domi sum, foris est animus, sin foris sum, animus domist.

ita mi in pectore atque in corde facit amor incendium:

ni ex oculis lacrumae defendant, iam ardeat credo caput.

(Pl. *Merc.* 589–91)

Кад сам код куће, мисли су ми вани, а ако сам вани, мисли

код куће. Тако ми букти љубав у грудима и срцу: да не

бране сузе из очију, мислим да би ми и глава горела.

Глагол *ardere* спада у групу речи које су се користиле да означе првенствено високу температуру и повезане појаве, али је временом поред тих значења почео да се употребљава за разне аспекте и нивое људских осећања, интеракција и црта личности, попут глагола *calefacere*, *calere*, *fovere*. Глагол *ardere* је толико повезиван са снажним страстима и изгледа да је израз *amore ardere* био толико устаљен да је још у овој раној

³³ Fantham 1972, 11.

³⁴ Виђење љубави као ватре је опште место у грчкој и римској књижевности: Sappho fr. 31.10, Theocr. *Id.* 2.38–40, Mel. *AP* 12.127; Hor. *Carm.* 2.9.10–12, Verg. *Ecl.* 2.68, *Aen.* 4.2.

фази глагол задржавао исто значење без икакве допуне, у прелазној употреби.

*hic Phaedria
continuo quandam nactus est puellulam
citharistriam, hanc ardere coepit perdit.*
(Ter. Phorm. 80–3)
Онај Федрија сместа нађе неку цуру,
харфинисткињу, и лудо се заљуби у њу.

Оваквих примера више има у каснијој поезији.³⁵ Међутим, чињеница да се оваква употреба не јавља код Плаута, у троструко већем корпусу, по свој прилици доказује да је посреди Теренцијева иновација — једна од његових многих заслуга за развој књижевне артикулације љубавничког језика.³⁶

Веома често је *ardere* служио да се опише неконтролисана страст и немогућност човека да се одупре телесним нагонима. *Ardere* у овом случају само описује да су осећања превише јака, а сам тај интензитет емоција за собом повлачи недостатак самоконтроле и ирационалност.

*et illam scelestam esse et me miserum sentio:
et taedet et amore ardeo, et prudens sciens,
vivos vidensque pereo, nec quid agam scio.*
(Ter. Eun. 71–3)

Сад разабирем и да је она злотворка и да сам ја бедник: смучила ми се, а горим од љубави. Прав и здрав, ни глуп ни слеп – а пропадам и не знам шта радим.

Девојка о којој је реч је *meretrix* Таида и поистовећена је са невременом, дословно „напаст нашег имања“ (*nostri fundi calamitas*, Id. 79). Ово може значити да је и уобичајену слику ватре Теренције замислио као елементарну непогоду. Овде се лепо примећује веза између унутрашње и спољашње температуре при грађењу метафора и подсећа нас на стално место из комедије где младић због љубави нарушава свој углед и материјално стање.

Међутим, Теренцијева слика још увек није готова. У следећој сцени он продубљује искоришћену метафору.

³⁵ Verg. *Ecl.* 2.1.2, Ov. *Met.* 4. 62.

*Ph. totus, Parmeno,
tremo horreoque, postquam aspexi hanc. Pa. bono animo es:
accede ad ignem hunc, iam calesces plus satis.*
(Id. 83–5)

Федрија: Чим је угледам, Парменоне, сав се тресем и трептим.
Парменон: Само храбро: приђи овој ватри па ћеш се угрејати и
више него довољно.

Пре свега, Теренције наглашава снагу Федријиних емоција тако што нам описује њихове физичке симптоме, грозничаво „елегијско“ стање (упор. Католову песму 51 и њен грчки узор). Ова слика младића који дрхти се елегантно надовезује на метафору о љубавном жару из стиха 72. Занимљиво је како Теренције проширује метафору: Таида је прво распламсала и дезоријентисала Федрију, да би потом у истом температурном својству постала средство ублажавања дрхтавице. Другим речима, однос са *meretrix* је до те мере амбивалентан да је она истовремено и разорни пожар и спасоносни огрев.

Наставак комедије нуди нам и слику необуздано распламсале љубоморе. Саздана од љубави и страсти, интензитет љубоморе такође се изражава температурно, овај пут глаголом *urere*.

*scin, si quando illa mentionem Phaedriae
facit aut si laudat, te ut male urat?*
(Ter. Eun. 437–8)

Знаш како тебе пече кад она помене Федрију или га нешто хвали?³⁷

Губитак контроле

Слабљење моћи расуђивања услед снажних осећања такође је било у семантичком домену глагола *ardere* и *urere*. Упечатљиво је неколико оваквих примера код Плаута.

*Dor. Uritur cor mi. Tox. Da illi cantharum, extingue ignem, si
cor uritur, caput ne ardescat.*
(Pl. Pers. 801–2)

Дордал: Мозак ми је у пламену.
Токсил: Дај му пехар! Угаси ватру: ако ти је
мозак у пламену, да се не запали и глава.

Као и у примеру наведеном горе (Pl. Merc. 589–91), Плаут овде извлачи

хумор из намерног бркања дословног и пренесеног значења. Узвреле емоције гасе се течношћу. Комички ефекат, међутим, није заснован на пукој инконгруенцији: уместо нпр. воде, овде се ради о вину — леку за љубавне јаде по другом основу.

Слабо расуђивање као последицу емотивне растројености овде наглашава употреба речи *cor*, која је првенствено означавала центар рационалности и интелекта у човеку (*OLD s.v. cor 2*). Обртом *caput ne ardescat* овде уз слику представљену помоћу метафоре придодаје се један свакодневни приказ: глава се дословно загреје од умора и презнојавања од силног размишљања.

Глагол *urere* описује повишене емоције у комедијама у још неколико примера. Обично се ради о помешаним осећањима беса, бола и љубоморе, која као помућују разум и фрустрирају

*hi qui illum dudum conciliaverunt mihi
peregrinum Spartanum, id nunc his cerebrum uritur,
me esse hos trecentos Philippos facturum lucri.*
(Pl. Poen. 769–771)

Ови што су ме недавно упознали са странцем из Спарте, њих сад пецка
кад помисле на то што ћу ућарити ових 300 филипеја.

Метафорично пецкање од немоћи и фрустрације најбоље се види у једном дужем одломку (*Bacch. 1088–1101*):

*solus ego omnis longe antideo
stultitia et moribus indoctis.
perii, pudet: hocine me aetatis
ludos bis factum esse indigne?
magis quam id reputo, tam magis uror
quae meus filius turbavit.
perditus sum atque eradicatus
sum, omnibus exemplis excrucior.
omnia me mala consecantur,
omnibus exitiis interii.
Chrysalus me hodie laceravit,
Chrysalus me miserum spoliavit:
is me scelus auro usque attondit
dolis doctis indoctum, ut lubitumst.
ita miles memorat meretricem esse
eam quam ille uxorem esse aiebat,*

*omniaque ut quidque actum est memoravit,
eam sibi hunc annum conductam,
relicuom id auri factum quod ego ei
stultissimus homo promissem: hoc,
hoc est quo <cor> peracescit;
hoc est demum quod percrucior,
me hoc aetatis ludificari,
[immo edepol sic ludos factum]
cano capite atque alba barba
miserum me auro esse emunctum.*

Ја један све њих појединачно надмашујем по глупости и наивности. Уништен сам! Срамота! Није ли срамно да ме у овим годинама два пута насамаре? Што више размишљам о овој збрци што је мој син направио, то се више нервирам (досл. „пече ме“). Упропаштен сам и потпуно пропао, нема те муке која се није свалила на мене. Свако зло ме притисло, страдам на сваки могући начин. Хрисал ме је данас одрао, Хрисал ме јадног опељешио. Тај злотвор је мене наивног ошишао као овцу својим лукавим триковима како је хтео. Тако војник каже да је она за коју је овај тврдио да му је жена проститутка и испричао је све како је било: да је он њу унајмио за ову годину и да је преостало да се исплати онолико злата колико сам му ја, глупан највећи, обећао. Ето, због тога се једим; ово је оно главно што ме мучи, да се са мном у овим годинама поигравају (вала и шоу од тога да праве), да ме овако седе главе и седе браде измузу за злато.

Метафорична хладноћа осећања

Хладноћа је проминентна у метафорама за осећање страха већ у грчком језику. Још од Хомера је придев хладан готово стални епитет уз реч страх.³⁸ Осим поезије, глагол φοίττω се јавља и код Демостена са значењем плашити се: ὁ τίς οὐκ ἂν ἐφοίξει ποιῆσαι τῶν ἄλλων; (Dem. In mid. 21. 135). Хладноћа која прати страх може бити и осећај сродан претрнулости, свршеној радњи.

Овако један Менандров роб описује страх од свог господара: πέφρικ' ἐγὼ μὲν, αὐτός εἰμι τῷ δέει (А ја кроз утрнуо (досл. задрхтао од зиме),

³⁸ II. 9.2: Φύζα, Φόβου κρυέντος ἑταίρη, Id. 13.48: κρυεροῖο φόβοιο, A. Sept. 834: κακόν με καρδίαν τι περιπίτνει κρύος.

одсекао се од страха, Мен. *Epit.* 901)³⁹. Како су римски комедиографи адаптирали Менандрова дела и дела других представника нове атичке комедије, није немогуће да је то био први контакт језика римске комедије са овом иначе распрострањеном метафором.

Метафора се по свој прилици развила на основу физичке манифестације страха. Тело реагује на страх слично као и на хладноћу: дрхтање, бледило привремена парализа (cf. *rigor* „укоченост“, етимолошки сродно са *frigor*). И Аристотел у својим Проблемима страху приписује способност да „охлади“ људе: καὶ ὁ φόβος καταψύχει (Arist. *Probl.* 954b13).

У латинском језику примери метафора у којима се страх представља хладноћом углавном се јављају у поезији и драми. Најранији пример је из Ливија Андроника, који можда представља одраз хомерског грчког:

Ulixi cor frixit prae pavore.

(Liv. Andron. ap. Serv. Verg. Aen. 1.92.11)

Одисеју се срце заледи од страха.

У Плаутовској хиперболи, срце се готово леди:

*Edepol ne istuc magis magisque metuo, quom verba
audio. mihi quoque edepol iamdudum ille Surus cor perfrigefacit,
symbolum qui ab hoc accepit.* (Pl. Pseud. 1214–1216)

Да знаш, што га дуже слушама, почињем све више да
се бојим тога што ти кажеш. Срце ми је стало кад је
оно споменуо да је потврду предао Сиријанцу.

Теренције такође користи ову метафору, а потом доказује о ком се тачно осећају ради.

*Ph. hicine ut tibi respondeat,
qui hercle ubi sit nescit? Ch. cave isti quicquam creduas.
Ph. abi, tange: si non totu' friget, me enica.*
(Ter. Phor. 992–4)

Формион: Зар он да ти одговори? Херкула ми, он појма нема ни
где је.

Хремет: Пази: не веруј ништа што овај каже!

Формион: Ходи, пипни га мало; Ако се није сав смрзнуо, обеси ме.

*Ph. delirat miser
timore. Na. non pol temerest quod tu tam times.*

³⁹ Прев. Vidović 2006.

(Id. 997–8)

Формион: Сиромах: бунца од страха.
Наузистрата: Полукса ми, није то без
разлога кад се ти толико плашиш.

Постоји тумачење⁴⁰ да ово место не представља метафору за страх већ алузију на то што се Хрмету ближи смрт, о чему се говори више поткрај комедије: *verba fiunt mortuo* (1015), *exsequias Chremeti quibus est commodum ire, et tempus est* (1026). Сасвим је, међутим, могуће да је Теренције намерно циљао на оба ефекта истовремено.

Придев *calidus*

Метафоричне примене придева *calidus* увелико су биле развијене већ у комедији. За нека од тих значења могу се наћи и пандани са облицима придева *frigidus* или њему сродним речима да означе супротне појаве. Могуће је да су ове метафоре утицале једна на другу и да су се нека од значења накнадно развила по аналогiji, јер топло и хладно се доживљавају као супротности.

Једно од значења које придев *calidus* поприма у метафоричној употреби је „брз“, „хитно обављен“.

*Quid istic? verba facimus. huic homini opust quadraginta minis
celeriter calidis, danistae quas resolvat, et cito.*

(Pl. Epid. 141–2)

Шта је ово? Само ћаскамо. Овом човеку, мени, хитно треба четрдесет
готових мина, ма истог трена, да исплатим зеленаша и то брзо.

„Врућ новац“ овде не значи „управо искован“ (упор. енг. hot from the press), што се доказује прилозима *celeriter* и *cito*.⁴¹ Употреба оваквих троструких плеоназама код Плаута је, такође, уобичајена.⁴²

⁴⁰ Frangoulidis 1996, 198.

⁴¹ Mueller 1929, 38. Плаут и иначе воли да комбинује придев и прилог сличног значења: *Epid.* 551: *inique iniurius*; *Men.* 19: *aeque pares*; *Merc.* 35: *callide facundus*; *Most.* 495: *inepte stultus*; *Pseud.* 1017: *vorsute malum*; *Rud.* 1234: *sancte pius*; *Stich.* 561: *docte vorsutus*; *Trin.* 1008: *propere celerere*. Duckworth 1940, 190.

⁴² О плеоназмима у римској комедији више говори Thomsen 1930. Он порекло значења ове метафоре доводи у везу још са Вароном: *caldis pedibus ... irrumpit se in curiam* (*Men.* 411). У овом случају би се метафорично значење развило отуд што загрејаност стопала наглашава као резултат брзог трчања, а искључује се као уобичајени резултат физичке активности.

Придев *calidus* са значењем хитности прелази и у когнитивну сферу. У том случају означава нешто што је управо осмишљено, можда чак и прву ствар које се неко досетио.

Calidum hercle esse audiui optimum mendacium. (Pl. Most. 665)

Вала, чуо сам да је најбоља лаж она која ти прва падне на памет.

У истој комедији се придев *calidus* јавља у још неким спојевима који су ван сваке сумње метафорични. Значење задржава идеју хитности и брзине, која се види у примеру из стиха 142, али, у зависности од именице уз коју стоји и самог контекста, додатно је обојено.

Per. Quid ego nunc faciam? consilium a te expetesso, Apoecides.

Ap. Reperiamus aliquid calidi conducibilis consili.

nam ille quidem aut iam hic aderit, credo hercle, aut iam adest.

(Pl. Epid. 255–7)

Перифан: Шта ја сад да радим? Посаветуј ме, Апециде, молим те. Апецид: Па хајде да смислимо нешто муњевито и корисно јер ми се, бога ми, чини да ће овај сваког часа наићи, а можда је већ и стигао.

У овом примеру *calidus* описује какав савет, или можда пре решење, Перифан тражи од Апецида. Поред тога што је неопходно да се до тог решења дође брзо, из разлога који нам се описују одмах у следећем стиху, неопходно је и да то решење буде делотворно и целисходно: *conducibilis*. С обзиром на то да Плаут често користи плеоназме помоћу спојева прилога и придева или два придева како би нагласио исто или приближно исто значење (види горе), овај спој не треба посматрати као само једну од алитерација које би биле саме себи сврха. У истој комедији наћи ће се и прилог *calide* чије се значење и даље највећим делом темељи на брзини и неопходности али, чини се, са додатним призвуком пажљивости.

Per. Vive sapis, et placet. Ep. Tum tu igitur calide quidquid acturu's age.

(Id. 284)

Перифан: Ти си живи геније! Одлична идеја, свиђа ми се.

Епидик: Онда ти лепо сместа крени да обавиш све што планираш.

У овој комедији је први пут забележена и синтагма *calidum consilium* која је по свој прилици Плаутова иновација. Такође се јавља у комедији Хвалисави војник.

hanc rem age, res subitaria est.

reperi, comminiscere, cedo calidum consilium cito;

(Pl. Mil. 225–6)

Усредреди се на ово, ствар је ургентна. Смишљај, довијај се, дај брзо неко моментално решење.

Намерна редундантост израза наговештена је неки стих раније: *res subitaria est, propere hoc, non placide decet* (стих 220). Поред тога, Плаут наглашава пожуривање асиндетоном са различитим глаголима.

Међутим, глаголи сугеришу да план треба да буде не само осмишљен брзо већ и да буде инвентиван. Глаголи *reperire* и *comminisci* значе осмислити нешто или доћи до закључка пажљивим промишљањем (у класичном периоду, и то под утицајем комедија, имају и значење измишљати, лагати⁴³).

На овом месту неки коментатори⁴⁴ тумаче порекло овог метафоричног значења придева *calidus* помоћу слике врућег јела које је управо извађено из пећи, па је тако и нов, управо осмишљен план врућ. Ово тумачење, мада привлачно, не може се применити у овим ситуацијама јер је увек нагласак на брзини, а не на темељном промишљању и савршеном решењу, што подразумева синтагма *bene coctum consilium* са којом поистовећују *calidum consilium* у другим коментарима.⁴⁵

Метафора са кувањем се јавља код Плаута и сами контексти не допуштају да се ова два споја са речју *consilium* поистовете: *usque ero domi, dum excoxero lenoni malam <rem magnam>* (Per. 52), *quidquid est, incoctum non expromet, bene coctum dabit* (Mil. 208), *hodie iuris coctiores non sunt qui lites creant, quam hi sunt* (Poen. 586), *tum vinum prius quam coctumst pendet putidum* (Trin. 526).

Сви примери где Плаут користи *coquere* у пренесеном значењу, укључујући и онај где се уз *coctum*, по мишљењу коментатора, подразумева *consilium*, указују на то да ова метафора значи да се до нечега дошло након дугог и пажљивог разматрања, да је разрађен сваки детаљ. Придев *coctus* Плаут користи да покаже до које мере се неко може извештити у струци, и да означи зрело грожђе. Сваки од ових примера које Плаут учестало користи подразумевају да треба да протекне извесно време како би се дошло до жељеног резултата и како би нешто било усавршено

⁴³ *fabricare quidvis, quidvis comminiscere* (Pl. As. 102), *commiscenta mater est esse ex alio uiro ... puerum natum* (Ter. Ad. 657), *nec me hoc commentum putes* (Cic. Att. 6.1.8).

⁴⁴ Hammond, Mack, Moscalew 1963, 95.

⁴⁵ Hall 1926, 25.

и спремно за употребу. Контексти у којима видимо *calidum consilium* код њега не допуштају ту могућност. Они наглашавају журбу и брзину, тако да се ова синтагма не може разумети као добро осмишљен план.

Још један аргумент који би оспорио то да *calidum consilium* значи исто што и *bene coctum* је то што касније ова синтагма може да искаже опасну исхитреност и непромишљеност. Тако у Теренцијевом Евнуху Хереја дословно схвата (шаљиви?) предлог роба Парменона да маскиран у евнуха уђе у кућу где се налази девојка у коју се заљубио.

Ch. eamu'. Pa. pergin? Ch. certumst. Pa. vide ne nimium calidum hoc sit modo. Ch. non est profecto: sine.
(Ter. Eun. 380–81)

Хајреја: Хајдемо! Парменон: Баш си навалио?

Хајреја: Наравно. Парменон: Пази само да ово не испадне сувише вруће. Хајреја: Сигурно неће. Хајде!

Актуалност/застарелост

Није необично да се у језику пословично устали и израз потекао из неког ускостручног жаргона и сфере. Кулинарство, иако није одговорно за пренесено значење израза *calidum consilium*, можда објашњава порекло метафоре у другом Плаутовом примеру: вруће јело је јело које је управо стигло, ново, свеже, најбоље за конзумацију. Чини се да се на основу те слике и логике придев *calidus*, као за јело, користи и да опише ситуацију која је свежа, тј. тренутно стање нечега и најбољи тренутак да се та ситуација искористи, да се предузме нешто.

Sim. Iamne illum comessurus es? Bal. Dum recens est dator, dum calet, devorari decet iam.
(Pl. Pseud. 1126–7)

Тата-Сима: Мислиш да га смажеш на лицу места сад?
Грабиша: Него шта, то се клопа док је фришко (досл. док је топло), док се само даје!

У овом примеру Плаут алудира управо на храну. Сводник каже како ваља да „поједе“ роба док је „врућ,“ то јест да је сада прави тренутак и да му узме новац. Плаут вешто пласира и придев *recens* који означава нешто свеже, тек произведено: с једне стране, „намирница“ је „јестива“, а *recens* уз *dator* осликава неискусног трговца, такорећи „зеленог“ — лак плен за сводника.

Сличан пример вишеслојне метафоре налази се у Малом Картагињанину. Један од ликова декламује пословицу за пословицом.

Synec. At enim nihil est, nisi dum calet hoc agitur. Mil. Lepidu's, quom tones. et ita hoc fiet. Synec. Proba materies data est, si probum adhibes fabricum.

(Pl. Poen. 914–5)

Синцераст: Нема вајде ако се гвожђе не кује док је вруће.

Милфион: Мудар савет с твоје стране. Тако ће и бити.

Синцераст: Што би сабља без вешта ковача!

(досл. Има ваљаног материјала, само ти још треба ваљан ковач.)

Највероватније ова пословица потиче из ковачког заната, као и у српском и многим другим језицима (нпр. енглеском, француском, немачком...). Иако директног израза са гвожђем и ковањем нема у латинском језику, иза неких сачуваних пословичних израза јасно се види порекло метафоре.⁴⁶ Додатни аргумент је и то што у овом пасусу исти лик убрзо посеже и за експлицитно ковачком пословицом.

Овим метафорама је по значењу блиска и једна из друге комедије која описује Теопропидов лош предосећај. Глагол *urere* овде означава нешто што је на неки начин у центру дешавања, прецизније „спрема се“, „кува се“. Теопропид је свестан да се одиграва нешто и, на основу онога што из своје позиције може да примети, наслућује да ће разрешење бити неповољно по њега.

Th. calidum hoc est: etsi procul abest, urit male.

(Pl. Most. 609a, 665)

Ситуација се закувала; иако сам далеко, осећам да страшно гори.

Плаут се овде поново поиграва различитим метафоричним значењима. Глагол *urere* није метафора за нервирање (као у Бакхидама) или фрустрацију и немоћ (као у Теренцијевом Евнуху), али јесте за неку врсту nelaгоде, када нешто „мори“ или „тишти“. Овај семантички развој (ионако донекле логичан) подстакнут је топлотом која прати производњу: брине ме шта ми спремају.

На темељу метафоричне употребе топлоте за свежину Теренције развија нову која је означавала застарелост, односно да је прави час прошао. Очекивано, у питању је антоним глагола *calere*.

⁴⁶ Otto, 1856, 135: *Ferrum meum in igni est, i. q. mea nunc res agitur* и Robertson, 1829. Erasm. Adag. 4. 4c.

*nisi eo ad mercatum venio, damnum maximumst.
nunc si hoc omitto —, actum agam ubi illinc rediero;
nil est; refrixerit res.*

(Ter. Ad. 231–3)

Ако не стигнем на сајам, грдно ћу изгубити. А ако ово сад оставим и подухватим се опет кад се оданде вратим – ништа од свега, ствар ће се дотле охладити сасвим.

Игнорисање, лош пријем

Колико је то могуће утврдити на основу сачуваних текстова, Теренције је први почео да користи глагол *frigere* да изрази неуспех, незаинтересованост и равнодушност. Овај глагол не налазимо код Плаута, а изрази који би одговарали овим значењима не постоје ни у сачуваном корпусу Менандра нити осталих представника нове комедије.⁴⁷ Два су места релевантна код Теренција;

*sed Parmenonem ante ostium Thaini' tristem video,
rivali' servom: salva res[es]t. nimirum hic homines frigent.*

(Ter. Eun. 267–8)

Аха, пред вратима видим Парменона, супарничковог роба – сав кисео. Баш добро, то значи да су односи према њима захладнели.

*Ipsa accumbere
mecum, mihi sese dare, sermonem quaerere.
ubi friget, huc evasit, quam pridem pater
mihi et mater mortui essent.*

(Ibid. 515–8)

Села је крај мене, сва ми се посветила, и покушала да покрене разговор. Када је разговор замро, упита ме кад су ми умрли отац и мајка.

У појединим рукописним издањима текста преписивачи у схолијама објашњавају да се уз облик *friget* (514) подразумева као субјекат *sermo* из претходне реченице. Према том тумачењу, метафора овде значи да су биле исцрпљене све теме за разговор. Чини се да је, као у изразу „мртва тишина“, и овде логика метафоре веза хладноће и смрти: по том принципу, разговор је овде „замро“.

Међутим, Донатов коментар на овом месту не бележи ништа у вези

⁴⁷ Fantham 1972, 13.

са глаголом *frigere*. Али објашњава израз *sermonem quaerere* из претходне реченице на следећи начин: *sermo quaeritur, quando non solum quod dicamus quaerimus, uerum etiam quomodo nobis alter respondeat et obloquatur: puta cum deficientibus sermocinandi causis quota sit hora et satis recte quis ualuerit percontatur.*

Разговор се не покреће само када гледамо шта да кажемо, него и како ће нам саговорник одговорити и узвратити. На пример, као када понестане тема за разговор па се распитујемо колико је сати и како неко стоји са здрављем.

Из овог објашњења следи да је динамика разговора доиста била легитимна тема. Сва је прилика, дакле, да је глагол *frigere* на оба места непрелазан. У другом је субјект Таида, која, као и претходно слуга Парменон, наилази на „хладан пријем“; на њене покушаје да води разговор, саговорник реагује незаинтересовано и игнорисањем.

Хладноћа у метафорама за означавање незаинтересованости код саговорника или слушаоца опстаје у латинској књижевности. Пошто су писци који користе те метафоре несумњиво имали прилике — штавише, и школску обавезу — да читају Теренцијева дела, сасвим је вероватно да им је Теренције био барем делимични узор. То би потврдило тумачење да његове метафоре треба разумети као игнорисање и одсуство наклоности.⁴⁸

Неуспех

Метафора хладноће задржала се да опише одржане говоре или било које врсте јавних наступа који нису уродили плодом или нису оставили очекивани утисак. С тим у виду занимљиво је анализирати један пример Плаутове комбиноване метафоре.

Luc. Calidum prandisti prandium hodie? dic mihi.

Agor. Quid iam? Luc. Quia os nunc frigefactas, quom rogas.

(Pl. Poen. 759–60)

Лик: Ти си данас нешто вруће појео? Кажи ми.

Агорастокле: Зашто питаш?

Лик: Зато што сад пушеш (досл. хладиш уста) док ме питаш.

Израз *os frigefacere* очигледно означава безуспешни покушај убеђивања, али тек у исходу. Почетна понуда је лоша, па је самим тим

⁴⁸ Cic. Brut. 187.2, Id. Fam. 3.6.3, Hor. Sat. 2.1.60–2, Juv. 1.74.

покушај договора безуспешан, али се као смисао протеже и устручавање и оклевање да се понуди нешто више, рецимо већа сума.⁴⁹ Међутим, у игри је врло могуће и друга, грчка метафора ветра.

Од Хомера се бележи фраза ἀνεμώλια βάζειν (Il. 4.355, Od. 11.464): причање бесмислица, такорећи „причање уз ветар“. Даље се ова метафора код Хомера јавља да окарактерише и људе који превише често изговарају ἀνεμώλια, па они постају ἀνεμώλιοι, хвалисавци без покрића (Il. 20.123). Наћи ће се и прилог из исте породице речи у значењу блиском узалудности и неуспеху које срећемо у латинском (Il. 21.474).

У комедији Конопац проналазимо исту колокацију.

Labr. Sescentos. Grip. Curculiunculos minutos fabulare.

Labr. Dabo septingentos. Grip. Os calet tibi, nunc id frigefactas.

Labr. Mille dabo nummum. Grip. Somnias. Labr. Nihil addo.

(Pl. Rud. 1325–7)

Лабракс: Шестсто. Грип: Спомињеш ми ту којекакве трице и кучине

Лабракс: Даћу седамсто. Грип: Упала ти се уста па их сад расхлађујеш.

Лабракс: Ићи ћу до хиљаду. Грип: Само сањај. Лабракс: Ништа преко тога.

У овом примеру је присуством глагола *calere* наглашенија метафорика хладног. Саговорник изговара нешто што му не иде у прилог и што изазива равнодушност код слушаоца показује се на још два начина – изразима *curculiunculos minutos fabulari* и *somniare*.

Иако ова колокација није била једини начин да се изрази причање бесмислица, свакако је најсликовитији. Овакво тумачење метафоре може се добрим делом засновати на томе што грчки језик бележи глагол ψυχρολογέω, чије је примарно значење причати бесмислице или о неважној теми; у судском беседништву означава и употребу слабих

⁴⁹ Комбинација глагола *calere* и *frigefacere* уз *os* алудира начин увлачења ваздуха у уста кроза зубе који ствара осећај хладноће, што је обично реакција која прати наше судржавање да кажемо нешто. Могуће је да је ова метафора управо отуда потекла што се за описивање менталног и психичког стања користи опис његове физичке манифестације.

У латинском иначе није редак случај да се описом уобичајене гестикулације изражава неки апстрактни концепт. Неки од примера су *manus tolerare, inter manus habere, ponere sibi aliquid ante oculos, pedem efferre, ad pedes alicui /alicujus jacere/ se proicere/procumbere*.

аргумената или аргумената који нису повезани са темом.⁵⁰

Питање „проливања хладне воде“

Од свих ових примера и метафора издваја се једна Плаутова оригинална и ретка слика која, нажалост, није сасвим јасна.

Ita nostro ordini palam blandiunturclam, si occasio usquam est,
aquam frigidam subdole *suffundunt*.

(Pl. Cist. 38–9)

Тако су (матроне) јавно све слаткоречиве према женама нашег заната, а потајно, кад год им се укаже прилика, добијамо од њих дволличних хладан туш.

Контекст сугерише да се овим изразом описује подмуклост матрона (*subdole*) које се труде да у свакој могућој прилици напакосте љубавницама својих мужева. Неки коментатори, попут Грутера, учили су рано везу са грчким изразом *πλύνειν τινά* и за израз *aquam frigidam suffundere* као синоним су наводили *conviciis incessere* – жестоко прекоревати, оптуживати, вређати, нападати (речима).⁵¹

Примере у грчком за израз *πλύνειν τινά*, који значи ружити некога, грдити и вербално нападати, од којег је могуће да потиче овај Плаутов склоп, налазимо у комедијама (Arist. Ach. 379–82), али и у Демостеновим беседама (Dem. 39. 11), што нам показује да израз није био само колоквијалан. Могуће је да је на Плаута утицао конкретно Менандар.

Men.fr. 608 apud Artemidorum 2.4 *πλύνειν γὰρ καταχρηστικῶς καὶ τὸ ἐλέγχειν ἔλεγον οἱ παλαιοί, ὥς που καὶ Μένανδρος ἦν γὰρ κακῶς μου τὴν γυναῖχ' οὕτω λέγεις, τὸν πατέρα καὶ σὲ τοὺς τε σοὺς ἐγὼ πλυνῶ, ἀντὶ τοῦ ἐλέγξω*.

Стари су „изрибати“ погрешно користили са значењем ружити, као на једном месту код Менандра: „Ако ми будеш тако опањкавао жену, ја ћу ти и оца и тебе и све твоје изрибати“, уместо наружити.

Један коментатор сматра да је ова метафора пореклом из терми и овде види слику расхлађивања претопле воде у купалишту.⁵² Међутим, он и сам наглашава да овде смисао захтева да резултат буде неповољан, за разлику од пријатности коју у термама доноси додавање хладне воде,

⁵⁰ Luc. Pseudol. 27, Jul. Gal. 347b.

⁵¹ Conviciis incessere јавља се касније код Светонија: Suet. Tib. 11, Id. Ner. 35.

⁵² Lambinus 1577.

па мисли да овај израз значи изливање превелике количине хладне воде.

Али, пошто је извесно да је Плаут читао Менандров текст и често у својим комедијама користио преводе грчких шала или алузије на њих, вероватније је да је и ова метафора резултат тога.

Закључак

Главни извор температурних метафора у латинском, а и иначе, јесу физиолошке реакције тела на емоције или неке друге спољне феномене. Полазишта за метафоре су узимана и из живих и неживих ствари из окружења (кокошка која води рачуна о јајима, вода која кључа, кување, карактеристике пожара), као и из медицине. Најдоминантнија метафорична употреба термина за топло и хладно у римској комедији јесте у сфери емоција.

Наглашавање температуре и њених екстрема је директно повезано са интензитетом емоција, њиховим последицама и човековом способношћу да њима управља. Ово најбоље видимо на примерима љубави, страсти, беса и страха, уобичајеним осећањима у комедији. Када неке „гори под ногама“, из неповољне ситуације та може извући само брзо и ефикасно решење. Хладноћа нас је упутила у контексте одсуства емоција, равнодушности и неинтересовања, а преко опште негативне реакције на нешто залазимо на поље неуспеха.

И Плаут и Теренције су варирали ове основне метафоре унутар својих корпуса, сваки на свој начин проналазећи хумор и ефекат у већ познатој слици, комбиновали их и надограђивали. Њихово вешто баратање температурним метафорама у доброј мери је заслужно за њихову широку примену у каснијим периодима.

Библиографија

- Abrams 2011 = M. H. Abrams, *A glossary of literary terms*: Seventh Edition, Heinle & Heinle Thompson Learning.
- Arnott 1970 = W. G. Arnott, »Phormio Parasitvs: A Study in Dramatic Methods of Characterization«, *Greece & Rome* 17(1), 32–57.
- Ćosić 1954 = D. Ćosić, *Koreni*, Prosveta-izdavačko preduzeće Srbije.
- Duckworth 1940 = G. E. Duckworth (изд.), *T. Macci Plauti Epidicus: Edited with Critical Apparatus and Commentary*, Oxford University Press.
- Fantham 1972 = E. Fantham, *Comparative studies in Republican Latin imagery*, University of Toronto Press.
- Fedriani 2011 = C. Fedriani, »Experiential metaphors in Latin: Feelings were containers, movements and things possessed«, *Transactions of the Philological Society* 109(3), 307–326.
- Frangoulidis 1996 = S. A. Frangoulidis, »(Meta)theatre as therapy in Terence's Phormio«, *Classica et Medievalia* 46, 169–206.
- Fruyt 2013 = M. Fruyt, »Temperature and Cognition in Latin«, *Revue de Linguistique Latine du Centre Alfred Ernout: De Lingua Latina* 9, 1–34.
- Gigante 2005 = D. Gigante, *Taste: a literary history*, Yale University Press.
- Gowers 1993 = E. Gowers, *The loaded table: representations of food in Roman literature*, Oxford University Press.
- Hall 1926 = F. W. Hall, »Repetitions and Obsessions in Plautus«, *The Classical Quarterly* 20(1), 20–26.
- Hammond / Mack / Moscalew 1963 = M. A. Hammond, M. Mack, W. Moscalew (изд.), *T. Macci Plauti Miles Gloriosus*, Cambridge.
- Hay 2016 = P. Hay, »Body Horror and Biopolitics in Livy's Third Decade«, *New England Classical Journal* 45(1), 2–20.
- Janković 1978 = V. Janković (прев.), *Publije Terencije Afrikanac: Komedije*, SKZ.
- Janković 1987 = V. Janković, *Nasmejana životinja: o antičkoj komediji*, Književna zajednica Novog Sada.
- Koen 1986 = T. Koen, »Beleške o metafori«, *Metafora, figure i značenje*, prir. Leon Kojen, 121–144, Beograd.

- Konstan 1986 = D. Konstan, »Love in Terence's Eunuch: the origins of erotic subjectivity«, *The American Journal of Philology* 107(3), 369–393.
- Kövecses 2005 = Z. Kövecses, *Metaphor in culture: Universality and variation*, Cambridge University Press.
- Lakoff, Johnson 1980 = G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors we live by*, University of Chicago press.
- Lambinus 1577 = M. Accius Plautus opera Dionysii Lambini Monstroliensis emendatus, Lutetiae, apud Ioannem Maeaeum.
- Most 1992 = G. Most, »Disiecti membra poetae: the rhetoric of dismemberment in Neronian poetry« *Innovations of antiquity* 391–419.
- Mueller 1929 = W. Mueller, *De priscae lat. superlativi usu*, Diss., Münster.
- Nedeljković 1995 = V. Nedeljković (прев.), *Plaut: Laža*, Evropski pokret u Srbiji.
- Ogden, Richards 1923 = C. K. Ogden, I. A. Richards, *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*, K. Paul, Trench, Trubner & Company.
- OLD = Oxford Latin Dictionary, Oxford: Clarendon Press, 1968.
- Otto 1856 = A. Otto, *Die sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Teubner.
- Pichon 1902 = R. Pichon, *De sermone amatorio apud Latinos elegiarum scriptores*, Hachette.
- Piirainen 2012 = E. Piirainen, *Widespread idioms in Europe and beyond: toward a lexicon of common figurative units*, New York [etc.]: Peter Lang.
- Quellet 1969 = H. Quellet, *Les dérivés latins en -or*, Klincksieck.
- Речник књижевних термина 1985 = Z. Škreb (ур.) *Rečnik književnih termina*. Nolit.
- Richards 1936 = I. A. Richards, *The philosophy of rhetoric*, Oxford University Press.
- Robertson 1829 = W. Robertson, *A Dictionary of Latin Phrases*, London.
- Selimović 1972 = M. Selimović, *Tišine*, Svjetlost, Sarajevo.
- Serafim 2019 = A. Serafim, »Sicking bodies: Stasis as disease in the human body and the body politic«, *A volume in honour of Professor Katerina Synodinou*, Ioannina: Carpe Diem.

Thomsen, 1930 = H. Thomsen, *Pleonasmus bei Plautus und Terentius*, Almqvist & Wiksells.

Vidović 2006 = G. Vidović, »Novo lice komedije: Menandrovi Parničari«, *Lucida intervalla* 33-4 (1/2) 5-70.

Vidović 2021 = G. Vidović, »Physiology of Matricide: Revenge and Metabolism Imagery in the *Oresteia*« M. Bradley, V. Leonard, L. Totelin, (изд.) *Bodily Fluids in Antiquity* (у штампи).

Zanker 2017 = A. T. Zanker, *Greek and Latin Expressions of Meaning: The Classical Origins of a Modern Metaphor*, CH Beck.

Јелена Вукојевић
Филозофски факултет,
Универзитет у Београду

Temperature metaphors in Roman comedy

Abstract: The purpose of this paper is to analyze figurative use of temperature lexems in Latin. In the scope of this study, special attention is paid to metaphors in Roman comedy which is chronologically the earliest literary corpus and inherently prone to figurative language. Moreover, metaphors involving heat and coldness mostly describe very strong feelings, loss of control, boredom and disinterest — frequent comic motifs.

Key words: metaphor, Roman comedy, temperature, warm and cold